

# "İŞ, GÜÇ" ENDÜSTRİ İLİŞKİLERİ VE İNSAN KAYNAKLARI DERGİSİ

"IS, GUC" INDUSTRIAL RELATIONS AND HUMAN RESOURCES JOURNAL

2018 Cilt/Vol: 20/Num:4 Sayfa/Page: 137-158

***Editörler Kurulu / Executive Editorial Group***

Aşkın Keser (Uludağ University)  
K. Ahmet Sevimli (Uludağ University)  
Şenol Baştürk (Uludağ University)

***Editör / Editor in Chief***

Şenol Baştürk (Uludağ University)

***Yayın Kurulu / Editorial Board***

Doç. Dr. Erdem Cam (Ankara University)  
Yrd. Doç. Dr.Zerrin Fırat (Uludağ University)  
Prof. Dr. Aşkın Keser (Uludağ University)  
Prof. Dr. Ahmet Selamoğlu (Kocaeli University)  
Yrd. Doç. Dr.Ahmet Sevimli (Uludağ University)  
Prof. Dr. Abdulkadir Şenkal (Kocaeli University)  
Doç. Dr. Gözde Yılmaz (Marmara University)  
Yrd. Doç. Dr. Memet Zencirkıran (Uludağ University)

***Uluslararası Danışma Kurulu / International Advisory Board***

Prof. Dr. Ronald Burke (York University-Kanada)  
Assoc. Prof. Dr. Glenn Dawes (James Cook University-Avustralya)  
Prof. Dr. Jan Dul (Erasmus University-Hollanda)  
Prof. Dr. Alev Efendioğlu (University of San Francisco-ABD)  
Prof. Dr. Adrian Furnham (University College London-İngiltere)  
Prof. Dr. Alan Geare (University of Otago- Yeni Zelanda)  
Prof. Dr. Ricky Griffin (TAMU-Texas A&M University-ABD)  
Assoc. Prof. Dr. Diana Lipinskiene (Kaunos University-Litvanya)  
Prof. Dr. George Manning (Northern Kentucky University-ABD)  
Prof. Dr. William (L.) Murray (University of San Francisco-ABD)  
Prof. Dr. Mustafa Özbilgin (Brunel University-UK)  
Assoc. Prof. Owen Stanley (James Cook University-Avustralya)  
Prof. Dr. Işık Urla Zeytinoğlu (McMaster University-Kanada)

***Ulusal Danışma Kurulu / National Advisory Board***

Prof. Dr. Yusuf Alper (Uludağ University)  
Prof. Dr. Veysel Bozkurt (İstanbul University)  
Prof. Dr. Toker Dereli (Işık University)  
Prof. Dr. Nihat Erdoğan (İstanbul Şehir University)  
Prof. Dr. Ahmet Makal (Ankara University)  
Prof. Dr. Ahmet Selamoğlu (Kocaeli University)  
Prof. Dr. Nadir Suğur (Anadolu University)  
Prof. Dr. Nursel Telman (Maltepe University)  
Prof. Dr. Cavide Uyargil (İstanbul University)  
Prof. Dr. Engin Yıldırım (Anayasa Mahkemesi)  
Prof. Dr. Arzu Wasti (Sabancı University)

---

*İş, Güç, Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi, yılda dört kez yayınlanan hakemli, bilimsel elektronik dergidir. Çalışma hayatına ilişkin makalelere yer verilen derginin temel amacı, belirlenen alanda akademik gelişime ve paylaşım katkıda bulunmaktadır. "İş, Güç," Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi, 'Türkçe' ve 'İngilizce' olarak iki dilde makale yayınlanmaktadır.*

*"Is, Güc" The Journal of Industrial Relations and Human Resources is peer-reviewed, quarterly and electronic open sources journal. "Is, Güc" covers all aspects of working life and aims sharing new developments in industrial relations and human resources also adding values on related disciplines. "Is, Güc" The Journal of Industrial Relations and Human Resources is published Turkish or English language.*

## TARANDIĞIMIZ INDEXLER



Dergide yayınlanan yazılardaki görüşler ve bu konudaki sorumluluk yazarlarına aittir.  
Yayınlanan eserlerde yer alan tüm içerik kaynak gösterilmeden kullanılamaz.

All the opinions written in articles are under responsibilities of the authors.  
The published contents in the articles cannot be used without being cited

“İş, Güç” Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi - © 2000-2018

“Is, Guc” The Journal of Industrial Relations and Human Resources - © 2000-2018

# İÇİNDEKİLER

Yıl: 2018 / Cilt: 20 Sayı: 4

SIRA	MAKALE BAŞLIĞI	SAYFA NUMARALARI
1	<b>Prof. Dr. Nuran Bayram Arlı, Arş. Gör. Mine Aydemir, Arş. Gör. Elif Çelik,</b> “Çalışan Kıskançlığı Ölçeğinin Türkçe Geçerlik Ve Güvenirlik Çalışması”,	5
2	<b>Doç. Dr. Sedat BOSTAN, Arş. Gör. Eyyüp YILDIZ,</b> “Kamu ve Özel İşletmelerin Acil Durum Planlarının İncelenmesi Üzerine Bir Araştırma”	23
3	<b>Prof. Dr. Özlem ÇAKIR, Yavuz TANĞ</b> “Türkiye’de Sağlık Çalışanlarında Tükenmişlik Sendromu: Bir Meta Analiz Çalışması”	43
4	<b>Prof. Dr. Deniz KAĞNICIOĞLU, Dr. Öğr. Üyesi Emin Cihan DUYAN, Arş. Gör. Dr. Hilmi ETCİ</b> “Y Kuşağının Kariyer Değerleri ve Kişilik Özelliklerinin Araştırılması Ve Karşılaştırılması”	65
5	<b>Doç. Dr. Kurtuluş KAYMAZ, Halil ERBİ,</b> “Bilgi Güvenliğinde Stres Faktörlerinin İş Tatmini Üzerindeki Etkileri: Ar-Ge Merkezi Olan İşletmeler Üzerinde Bir Araştırma”	95
6	<b>Mert Okan YAZICI, Doç. Dr. Barış SEÇER</b> “İşe Alma ve Yerleştirmede Nepotizm”	117
7	<b>Dr. Öğr. Üyesi Memet ZENCİRKIRAN</b> “1980’li Yıllarda Türkiye’de Ekonomide Yaşanan Değişimler	141
8	<b>Arş. Gör. Mehmet ÖÇAL, Prof. Dr. Adem KORKMAZ,</b> “Türkiye’de Çalışma Ekonomisi Ve Endüstri İlişkileri Bölümlerinin Yeniden Yapılanma Sorunsalı Üzerine Bir Araştırma”	163

# 1980'Lİ YILLARDA TÜRKİYE'DE EKONOMİDE YAŞANAN DEĞİŞİMLER

*Dr. Öğr. Üyesi Memet ZENCİRKIRAN*

*Uludağ Üniversitesi, İİBF, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü*

## ÖZET

Türkiye'de 1980'li yıllarda ekonomide köklü dönüşümler yaşanmıştır. Bu dönüşümün etkileri farklı boyutlarıyla önemli tartışmalara yol açmıştır. Türkiye'de 1980'li yıllarda ekonomideki köklü dönüşüm, 24 Ocak 1980 kararlarıyla başlamış ve bu kararların mimarı olan Turgut Özal'ın 1983 yılında Başbakan olmasıyla birlikte, 1980'li yıllar boyunca devam etmiştir. 1980'li yıllarda izlenen ekonomi politikalarının öncelikli hedeflerinden birisini, devletin ağırlıkta olduğu karma ekonomi sisteminden, serbest piyasaya dayalı bir sistemin Türkiye'de yerleştirilmesi oluşturur. Makalede 1980'li yıllarda Türkiye'de ekonomide yaşanan değişimler ve bu değişimlerin etkileri analiz edilmektedir.

**Anahtar kavramlar:** Ekonomik değişim, Turgut Özal, 1980'li yıllar

## CHANGES OF ECONOMIC POLICIES AT THE '80S IN TURKEY

### ABSTRACT

Turkey has been facing deep social economic transformation since beginning the 1980's on neo-liberal policies shadow. Transformation process has debated at different aspects in scholarly. The general opinions about economic and social transformations of Turkey in the '80s has assumed that neo-liberal transformative era starting with decisions of 24th January and stiffen with Özal whom became prime minister. Economic and social policies in the neo-liberal era at the '80s have aimed to replace pro-etatist mixed economy to liberal market regimes. This study tried to understand the transformative era of Turkey in the '80s and reflections on social structure.

**Keywords:** *Economic changes, Turgut Ozal, The '80s in Turkey.*

## GİRİŞ

Cumhuriyetin kurulmasından sonraki süreçte Türkiye’de çok uzun süre devletin belirleyici olduğu karma ekonomi sistemi uygulandı. 1950’li yıllara kadar olan süreçte özel sektörün zayıflığı, sermaye birikimi yetersizliği, girişim kültürü eksikliği gibi nedenler yanında dönemin iktidarı CHP’nin temel yönetim felsefesini de oluşturan “Devletçilik” ilkesinin de etkisiyle ekonomide devletçi bir yöntem benimsendi. Cumhuriyetin kuruluşundan yaklaşık 27 yıl sonra 1950 yılında CHP’den farklı ekonomik ve siyasal politikaları benimsemiş Demokrat Parti iktidara geldi. Demokrat Parti, ekonomide liberal politikaları benimseyen bir programa sahipti. İktidarı döneminde piyasa ekonomisine yönelik olarak özelleştirme, sermayenin tabana yayılması, özel girişimin teşvik edilmesi, fiyat politikalarında serbestleşmeye yönelik bazı girişimlerde de bulundu. Fakat özel sektörün zayıflığı, girişim kültürü eksikliği, bankacılık ve finans piyasalarının yetersizliği vb. nedenlerle devletin ekonomideki belirleyiciliği güçlü bir şekilde devam ediyordu. Demokrat Parti’nin 27 Mayıs 1960’da bir darbe ile iktidardan düşürülmesi sonrasında devletçilik, güçlü bir şekilde yeniden ekonomi politikalarında hâkim bir anlayış haline geldi.

1960’lı yıllar devletin, Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) ve kalkınma planlarıyla ekonomiyi detaylı bir şekilde belirlediği döneme karşılık gelir. Devlet, özel ve kamu sektörünün gelişiminde belirleyici bir rol oynamaktaydı. Devlet kalkınma planlarıyla, çok farklı sektörlerde 5’er yıllık projeksiyonlar belirlerken, sanayileşme modeli olarak “ithal ikameci sanayi modeli”ni öne çıkardı. Bu model, ithal edilen ürünlerin Türkiye’de üretilmesini hedeflemekteydi. Bu sanayileşme modeli ile dışa bağımlılığın azaltılması hedeflenmekteydi. Teoride doğru olan durum, uygulamadaki yanlışlıklar ve dünya konjonktüründeki gelişmeler nedeniyle 1970’li yıllarda Türkiye ekonomisinin derin bir krize girmesine neden olacaktı. İthal ikameci sanayi sürecinde bilgi, hammadde ve enerjide dışa bağımlı bir sanayi yapısı söz konusuydu. Girdi sürecinde dışa bağımlı bir özellik gösteren bu sanayi yapısı, kaliteli bir üretim yapabilse ve üretilen ürünler ihraç edilebilse başarılı bir sanayileşme modeli söz konusu olabilirdi. Oysa kalite ve fiyat olarak dış rekabet gücü olmayan bu sanayi yapısı, yüksek gümrük duvarlarıyla ve doğrudan, dolaylı devlet teşvikleriyle korunarak büyüdü. Kalitesiz ürünleri iç piyasaya satarak büyüyen, girdilerdeki dışa bağımlılık nedeniyle sürekli dış ticaret açıklarına neden olan bir durum söz konusuydu.

1971 yılında gerçekleşen 12 Mart Muhtırası’nın siyaseti istikrarsızlaştırması ve koalisyon hükümetleri dönemine yol açması, 1973 ve 1978 petrol krizlerindeki yüksek fiyat artışları nedeniyle girdi

fiyatlarındaki büyük artış yaşanması, 1974 Kıbrıs Barış Harekatı nedeniyle Türkiye'ye yönelik ambargo uygulanması 1975 -1980 yılları arasında Türkiye'nin büyük siyasal ve ekonomik krizlerle karşı karşıya kalmasına neden oldu.

## 1980 Yılı Başında Türkiye'nin Genel Ekonomik Görünümü

Türkiye'de 1980 yılına girildiğinde siyaset çalkantılı bir süreçten geçmekte, siyasal partiler ve liderler arasında önemli bir gerilim bulunmaktaydı. Bu siyasal gerilimin yansıması olarak o süreçte yaşanan Cumhurbaşkanlığı seçim süreci örnek olarak verilebilir. Nisan 1980'de 6. Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk'ün görev süresi sona ermişti ve 12 Eylül 1980 Darbesi gerçekleşene kadar ki süreçte partiler yaklaşık altı ay boyunca bir Cumhurbaşkanı adayı üzerinde uzlaşıp, Cumhurbaşkanı seçimini gerçekleştirememişlerdi. Ekonomik açıdan ise gerek ithal ikameci sanayi anlayışları, gerekse ekonomik rasyonellikten uzak devletçi ekonomi politikalarıyla büyük bir kriz hali söz konusuydu.

1980 yılı başında Türkiye'nin ekonomik durumu incelendiğinde çok önemli sorunlarla karşı karşıya olduğu söylenebilir. Yokluklar had safhadadır. Benzin, mazot, gaz, fuel-oil, yağ, şeker, pirinç, kahve, sigara, deterjan, ampul vb. birçok ürün karaborsa olmuş durumdadır. 1970'lerin son döneminde birçok ürün piyasaya çıktığında, bu malları almak için oluşturulan uzun kuyruklar, Türkiye için sıradan bir görüntü haline gelmiştir. Özellikle akaryakıt yokluğunun etkileri derinden hissedilmekte, benzin istasyonları önlerinde araçlar günlerce beklemektedir. *"Görel olarak, 1970'lerin sonundaki ekonomik bunalım, belki savaş yılları dışında ülkenin yaşadığı en ağır ekonomik bunalımdır. Aynı ağırlık durumu işsizlik konusunda da geçerliydi ve bu olgu, ekonomik bunalımı, toplumsal ve siyasal boyutlara taşımaktaydı. O ölçüde ki, yoğunlaşan şiddet eylemleri her gün birçok kişinin yaşamını yitirmesine yol açıyordu"* (Kepecek, 2016: 192).

Enerji sıkıntısı, elektrik sıkıntısı, hammadde edinmede yaşanan sorunlar nedeniyle çok sayıda fabrika kapanmış durumda, birçok fabrika ise kapasitelerinin çok altında üretimde bulunmaktaydı. 1980 yılına gelindiğinde, akaryakıt sıkıntısı giderek artmaktadır. Kamu kuruluşlarında, fuel oil yokluğu yüzünden memurların büyük bir bölümünün soğuk havalarda palto ile çalıştığı süreçler söz konusudur.<sup>1</sup> Kaçakçılık ise Türkiye'de normal bir olgu haline gelmiştir. Tüketim malları yanında, ithalat sorunları nedeniyle fabrikalar bile üretimlerini kaçak hammadde temin ederek yapmakta, resmi kurumlar ise üretimin devam etmesi adına bu duruma göz yummaktadır.

1970'li yıllarda Türkiye'de yaşanan büyük ekonomik krizlerde bazı temel faktörler önemli rol oynamıştır. Bu faktörlerden birisini 1973 yılında yaşanan petrol krizi oluşturur. Petrol krizi, 1980'li yıllara kadar Türkiye'yi derinden etkileyecektir. Ham petrol fiyatlarının kısa zamanda yaklaşık dört kat artması, hükümetler açısından dış ticaret açığının büyümesi sorununu gündeme getirecektir. Benzer bir petrol krizi 1978 yılından itibaren yaşanmaya başlanacak, petrol fiyatlarındaki yaklaşık 2,5 kat artış Türkiye'nin ödemeler dengesinin krize girmesine neden olacaktır. Yaşanan petrol krizleri, zincirleme bir etkiyle bütün hammadde ve ürünlerde önemli fiyat artışlarına yol açacaktır.

1960'lı yıllarda ağırlık kazanan ithal ikameci sanayi politikaları, Türk sanayi ve ekonomisinde krizin önemli nedenlerinden birisini oluşturacaktır. İthal ikameci sanayi anlayışına dayanan ve sürekli döviz harcar durumda bulunan sanayi modeli, petrol fiyatlarındaki yükselişin ardından dış ticaret açıklarının her geçen gün büyümesine neden olacak ve Türkiye'nin ekonomik krize girmesini tetikleyecektir.

1 Turgut Özal: *"Ben vazifeye Aralık 1979'da başladım. Başbakanlık Müsteşarı olarak. Ekonomik programla ilgili olarak hakikaten söz sahibi bir teknisyendim. Memleketin durumu şuydu: Koskoca Başbakanlıkta 15 gün fueloil bulunmadı ve palto ile çalıştık. Birçok çimento fabrikası çalışmadı"* (Cumhuriyet, 1985: 10).



**Tablo 1 : 1970 – 1980 Yıllara Göre İthalat - İhracat Oranları (Bin ABD \$)**

Yıllar	İhracat	İthalat	Dış Ticaret Dengesi	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı
1970	588 476	947 604	- 359 128	62,1
1971	676 602	1 170 840	- 494 239	57,8
1972	884 969	1 562 550	- 677 581	56,6
1973	1 317 083	2 086 216	- 769 133	63,1
1974	1 532 182	3 777 501	-2 245 319	40,6
1975	1 401 075	4 738 558	-3 337 483	29,6
1976	1 960 214	5 128 647	-3 168 433	38,2
1977	1 753 026	5 796 278	-4 043 252	30,2
1978	2 288 163	4 599 025	-2 310 862	49,8
1979	2 261 195	5 069 432	-2 808 236	44,6
1980	2 910 122	7 909 364	-4 999 242	36,8

Kaynak: TÜİK İstatistikleri

Tablo analiz edildiğinde 1973 ve 1978 petrol krizlerinin Türk ekonomisini derinden etkilediği, ithalat rakamlarını ve dış ticaret açığını çok artırdığı görülecektir. Genel olarak değerlendirildiğinde “1973-1980 dönemi dengesizlikler, enflasyonlar, darboğazlar, gelir dağılımı çarpılmaları, üretim azalışı, büyümenin sifira inmesi gibi ekonomi tarihimizde nadir sıkıntı dönemidir” (Kılıçbay, 1992: 157).

1980’li yıllarda izlenen ekonomi politikalarının ilk temeli, 24 Ocak 1980 tarihinde açıklanan ve “24 Ocak Kararları” diye adlandırılan düzenlemelerle atılmıştır. Bu kararların alınmasında 1975-1980 yılları arasındaki Türkiye’de ortaya çıkan derin ekonomik krize çözüm getirme arayışı önemli rol oynar. 1975-1980 arasındaki yıllar Türkiye’de ekonomik ve siyasal kaosun yoğun olarak yaşandığı yıllardır. Türk ekonomisi derin krizlerle boğuşurken, siyasette de büyük bir istikrarsızlık söz konusudur. 12 Mart 1971 Muhtırası sonrasında 1980 yılına kadar geçen süreçte 9 yılda 11 hükümet değişikliği olmuştur. Neredeyse her yıl bir hükümet değişikliği yaşanmaktadır. 1979 yılı sonunda yeni hükümeti kuran Süleyman Demirel, iktidarı devraldığı Türkiye’de üç sorun öne çıkmaktadır: Siyasal istikrarsızlık, ekonomik kriz ve ideolojik gruplar arasında silahlı çatışmaları da içeren iç mücadeleler. Özellikle dönemin gençlik hareketleri arasında şiddet çok yaygın bir hale gelmişti. Üniversite boykotları, üniversite işgalleri, ideolojik gruplar arasında silahlı çatışmalar, öldürme eylemleri gençlik hareketleri arasında sıklıkla görülmekteydi. Lüküslü, dönemin gençlik hareketleri- şiddet ilişkisi analizinde dönemin gençlik hareketlerinin / gençliğinin özgürlükçü olmaktan çok otoriter nitelik taşıdığını, bu hareketlerin içinde özeleştiriyi yapmanın imkânsız hal aldığını ve aykırı seslerin hain olarak damgalandığını, sıkı bir iç disiplinin hâkim olduğunu, şiddetin tırmanmasının kısır döngü yaratarak şiddeti tetiklediğini, asıl hedefin devleti ele geçirmek olduğunu ve bu nedenle birey eksenli değil de devlet eksenli olmaları nedeniyle bu dönemin siyasal şiddetini doğuran ana sebep olduğunu belirtir (Lüküslü, 2015: 97-99). Gündelik hayatta yükselen/ artan şiddet eylemleri ekonomik krizleri derinleştirmiş ve siyasal belirsizliği/ gerilimleri de arttırmıştır.

Süleyman Demirel’in, ekonomi politikalarından sorumlu teknokrat olarak atadığı Turgut Özal tercihi, birçok yönden 1980’li yılların Türkiye’sine damgasını vuracaktır. Demirel, güvenoyu almasının hemen ardından 1950’li yıllarda Elektrik Etüd İşleri Dairesi’nden beri tanıdığı, 1967-1971 yılları arasında Başbakanken DPT Müsteşarı olarak görevlendirdiği Turgut Özal’a Merkez Bankası Başkanlığı

görevini teklif edecektir. Özal, Demirel'e ekonomide daha etkin çalışabilmek için Başbakanlık Müsteşarı olarak görev almak istediğini ve bunun yanında ekonomiye hâkim olabilmek için DPT Müsteşarlığı'nı vekâleten yürütmek istediğini ifade eder. Özal'ın bu isteği Demirel tarafından kabul edilecektir. Turgut Özal, 1980'li yılların başında ekonomi politikalarını belirleme ve koordine etme konusundaki en önemli teknokrat olarak öne çıkacaktır. 1980'li yılların hemen başında, o süreçte ekonomik krizi önleme adına alınan ve önceki ekonomi politikalarından köklü bir farklılaşmayı içeren "24 Ocak Kararları"nın hazırlanmasında Turgut Özal öncü rol oynayacaktır. Nitekim sonraki süreçte kamuoyunda 24 Ocak kararlarının mimarı olarak Özal ismi öne çıkacaktır. Özal, önce 24 Ocak Kararları sürecinde, sonrasında ise 12 Eylül Darbesi sonrası kurulan hükümette başbakan yardımcılığı ve Kasım 1983 seçimleri sonrasında başbakan olarak 80'li yıllarda ekonomi politikalarının belirlenmesinde önemli bir rol oynamıştır. 1980'li yıllarda izlenen ekonomi politikalarında Özal'ın düşünce yapısından kaynaklanan birkaç boyut öne çıkacaktır: 1- Mühendis zihniyetinden kaynaklanan pragmatizm, 2- Dışa açılma ve dış dünyayla bütünleşme tutkusu, 3- Ekonomi ve finans piyasalarında liberalleşme, 4- Sanayi malları ihracatına dayalı ihracat politikası, 5- Devletin ekonomideki ağırlığının azaltılması, bürokrasinin azaltılması, özel sektörün desteklenmesi, 6- Ekonominin alt yapısını oluşturan telekomünikasyon, otoryollar vb. altyapı yatırımlarına ağırlık verme. 24 Ocak Kararları ve sonraki süreçte izlenen politikalarda bu durumun etkileri görülecektir.

## 24 Ocak 1980 Kararları

"24 Ocak 1980 Kararları" o zamana kadar izlenen ithal ikameci sanayi politikalarından ve devletin ağırlıklı olduğu karma ekonomi modelinden temel bir kırılmayı içeren politikaları kapsar. 1980'li yıllar boyunca serbest piyasayı öne çıkaran ekonomi modelinin ilk temelleri, bu kararlarla atılır. "24 Ocak kararlarının temel hedefleri, ekonomik istikrarı sağlayarak ekonomiyi dışa açmak, içerde fiyat mekanizmasının çalışmasını hâkim kılmak, dışarıda rekabet gücünü artırmak için serbest kur politikası ve bunu destekleyen dış ticaret tedbirlerine başvurmaktır" (Gökçen, 2017: 207).

24 Ocak 1980 tarihinde alınan kararlardan bazıları şunlardır:

- Devalüasyon yapılarak 1 dolar 47 liradan 70 liraya getirilir.<sup>2</sup>
- KİT'lerde üretilen, maliyetinin ve piyasa fiyatının altında satılan çok sayıda ürün ve hizmete büyük oranda zamlar yapılır. Bu kapsamda çimento, demir-çelik, akaryakıt, tüpgaz, kömür, gübre, şeker, kağıt vb çok sayıda ürüne değişen oranlarda zamlar yapılır. Bu zamlar sonraki süreçte birçok malın fiyatını arttırarak, zam furiasını tetikleyecektir.
- KİT politikaları yeniden gözden geçirilir. KİT'lerde üretilen ürünlerin fiyatlarının piyasa koşulları çerçevesinde, ilgili KİT yönetim kurullarınca belirlenmesi ve devlet tarafından ödenen sübvansiyonların kaldırılması fikri benimsenir. KİT ürünlerine yapılan sürekli zamlarla KİT'lerin finansman durumları düzeltilmeye, bütçe açıkları kapatılmaya çalışılır. Ayrıca siyasal nedenlerle iktidar partilerinin istihdam depoları haline gelmiş KİT'lerde yapısal düzenlemelere gidilmesi ve personel politikalarının yeniden düzenlenmesi kararı alınır.
- Özal'ın serbest piyasanın temel koşullarından birisi olarak gördüğü serbest fiyat politikasının - sonraki süreçlerde fiyatların kontrolsüz arttırıldığı yönündeki eleştirilere rağmen- uygulanması konusunda

2 24 Ocak kararlarını izleyen süreçte döviz kuru belirleme süresine esneklik getirilerek, devalüasyonlar sabit kur belirlemeye göre daha sık aralıklarla gerçekleştirilecektir. 1 Mayıs 1981 tarihinden itibaren ise günlük kur uygulamasına geçilecektir. Gerçekçi kur uygulamasıyla ihracatın arttırılarak, ülkeye döviz girişini hızlandırmak amaçlanmıştır.

24 Ocak Kararlarıyla birlikte önemli bir ilk adım atılır. Özel sektörün ürettiği mallar üzerindeki fiyat denetimi kaldırılır.

- Birçok sektörde ihracata yönelik ürünlerin önündeki engeller kaldırılır ve ihracata teşvikler getirilir. İhracata dayalı sanayileşme, temel sanayileşme felsefesi olarak öne çıkarılır.
- Yabancı sermaye girişine yönelik kolaylıklar getirilir.
- İthalata yönelik kolaylıklar getirilir.<sup>3</sup>

24 Ocak Kararlarını "diğerlerinden ayıran en önemli unsur, programın ötesine geçip tam anlamıyla bir reform niteliği taşımasıdır. 24 Ocak 1980 reformunun temel esprisi, Türkiye'nin dış ticaret rejimini değiştirmek ve devletin ekonomideki rolünü asgari düzeye indirerek, ekonomik büyüme için özel sektöre daha büyük ağırlık vermeyi amaçlamasıydı. Gerçekte, bu hedefler Türkiye ekonomisinde 1980'den sonra yürürlüğe konacak daha geniş kapsamlı ekonomik reformların başlangıcını teşkil ediyordu. ... Bu kararların öncekilerden farkı, ekonominin tümünü liberalleştirmeyi hedeflemesiydi" ( Kazdağlı, 2016: 373).

24 Ocak Kararlarının dünyada önem kazanan ekonomi politikaları ve uluslararası kuruluşların o dönem önerdiği/ öne çıkardığı temel politikalarla paralellik gösterdiği açıktır. 1970'li yılların ikinci yarısı, dünyada yeni liberal ekonomik paradigmanın giderek yaygınlaştığı bir dönemdir. Bu dönemde izlenen ekonomi politikalarında, devletin ekonomideki rolünün azaltılması, piyasanın öne çıkarılması, ithalat ve ihracatta, finans piyasalarında kısıtlamaların/ engellerin kaldırılması, serbestleşmeye gidilmesi oluşturur. 24 Ocak ekonomi politikaları da bu politikalarla uyumlu bir görüntü sergiler.

Özellikle IMF'nin 1980 öncesi yapılan antlaşma ve görüşmelerde hükümetlere önerdiği temel politikalarda öne çıkan bazı önemli boyutlar bulunmaktadır. Bu boyutların bazıları şunlardır:

- 1- KİT açıklarını azaltmak için KİT ürünlerine zam yapılması ve KİT'lerin yönetim politikalarında istikrar sağlanması,
- 2- Enflasyonu azaltmak amacıyla sıkı para politikasının uygulanması ve bu uğurda memur ve işçilere düşük ücretler ödenmesi,
- 3- Denk bütçe hazırlanması,
- 4- Kamu gelirlerini arttırmak için vergi toplamaya ağırlık verilmesi,
- 5- Özelleştirme uygulamaları,
- 6- Devalüasyon yapılarak gerçekçi kur politikasının uygulanması,
- 7- İhracata yönelik kısıtlamaların kaldırılması.

24 Ocak Kararları sonrasında ekonomik krizin atlatılabilmesi için uluslararası kuruluşların ve finans çevrelerinin somut destek ve katkıları büyük önem taşımaktaydı. Uluslararası konjonktüre uygun olarak alınan bu kararlar sonrasında yurt dışı finans çevrelerinden önemli destek alındı. Bu desteğin alınmasında izlenen politikaların dünyada öne çıkan ekonomi politikalarıyla uyumlu olması yanında, ekonomi politikalarının mimarı olarak görülen Turgut Özal'a uluslararası finans çevrelerinin duyduğu güven de önemli rol oynamaktaydı. Boratav'ın bu konudaki tespiti de önemlidir. 1970'li yıllarda iki uluslararası finans kuruluşu ekonomi politikalarında çok etkilidir: IMF ve Dünya Bankası. Yine bu kurumların izlediği politikaların gelişmekte olan ülkelerde önemli sorunlar ortaya koyduğu ve ciddi eleştirilerle

3 Yıllarca iç piyasaya yönelik kalitesiz üretim yapıp, yüksek gümrük duvarlarıyla korunan sanayi anlayışı bu kararlarla birlikte krize girecek ve yapısal değişime gitmek durumunda kalacaktır. Özal'ın liderliğini yaptığı ANAP'ın 6 Kasım 1983 tarihinde iktidara gelmesinden sonra ise çok az mal dışında ithalat serbest bırakılacaktır. İthalata getirilen serbestlik Türkiye'de önemli tartışmalara yol açacaktır. İthalat serbestisi sonrasında "çikita muz" ithal edilmesi, o döneme damgasını vuracak akademide, siyasette, medyada büyük tartışmalara neden olacak, iktidara yönelik sert eleştiriler getirilmesine yol açacaktır.

karşılaştığı bilinmektedir. Boratav, 1970'li yılların sonunda IMF ve Dünya Bankası'nın kendi önerdiği politikaları uygulayıp başarılı olmuş bir örneğe ihtiyaç duyduğunu, bu bağlamda Türkiye'yi seçerek, Türkiye'ye yüksek kaynak aktarımı gerçekleştirdiğini belirtir (Boratav, 2016: 163).

Kararların alınmasından sonra Turgut Özal, zamanının büyük bölümünü, dış ülkelere yaptığı ziyaretlerde Türkiye'nin mevcut borçlarını erteletmek ve yeni kredi kaynakları sağlamakla geçirecektir. Yurtdışındaki finans kuruluşları, özellikle IMF ve Dünya Bankası sonraki süreçte programa büyük destek verecektir. *"IMF'le 18 Haziran 1980 tarihinde imzalanan üç yıllık stand-by anlaşması, 1,2 milyar SDR'lik bir finansman imkânını Türkiye'ye verdi. Türkiye kotasının altı katı olan bu miktar o tarihe kadar IMF'nin bir ülkeye açtığı en büyük krediydi. IMF'e verilen niyet mektubu, kamuoyuna açıklanmadığı için, içeriği tam olarak bilinmemekle beraber, mektubun IMF'nin Türk ekonomisiyle ilgili olarak ifade ettiği kaygılarını giderecek bazı yükümlülükler içerdiği biliniyor"* (Kazdağlı, 2016: 383).

24 Ocak Kararlarıyla birlikte serbest fiyat ve dalgalı kur sistemine adım atılmıştır. Serbest piyasaya yönelik adımlardan birisini oluşturan serbest faiz politikasına geçiş ise 1 Temmuz 1980'de gerçekleştirilecektir. Bu tarihten itibaren faizler serbest bırakılacaktır. Serbest faiz uygulamasına geçilmeden önce tasarruflara yıllık enflasyon oranının altında faiz verilmekteydi. Serbest faiz politikasıyla faizlerin yükselerek, yastık altında tutulan paranın bankacılık sistemine yönelmesi ve üretken yatırımlara kanalize edilmesi amaçlanmaktaydı.

Faizlerin serbest bırakılması üzerine büyük bankalar arasında centilmenlik anlaşması yapılmış ve mevduata belirli bir oranın üzerinde faiz verilmemesi konusunda anlaşmaya varılmıştır. Zamanla bazı bankaların bu anlaşmayı bozarak yüksek faiz uygulamasına geçmeleri bu dönemde Türkiye'de yüksek faiz yarışını başlatmıştır. Serbest faiz politikasındaki amaçlardan birisi, halkın tasarruflarını sisteme yönlendirmektir, ama bunun yanında düşük faizler nedeniyle sistemden uzak duran kara paranın da bankacılık sistemine çekilmesi hedeflenmekteydi. Serbest faiz uygulaması, Türkiye'de çok sayıda bankerin de türemesine neden olmuştur. Yüksek faiz vereceği vaadiyle mevduat toplayan bankerler, bir süre sonra Türkiye'de banker krizinin yaşanmasına neden olmuşlardır. Türkiye'de çok sayıda banker türemiş ve bunların işlemlerinin kayıt altına alınması ve vergilendirilmesi de mümkün olmamıştır.

24 Ocak Kararları, kısa ve uzun vadeli hedefleri olan bir program özelliği göstermektedir. Türk ekonomisi, tarihinin en önemli krizlerinden birisini yaşamakta, döviz bulunamamakta, fabrikalar eksik kapasiteyle çalışmakta, yokluklar ve karaborsa yaygınlaşmış halde bulunmaktadır. Kısa vadeli amaç olarak en kısa zamanda yaşanan ekonomik kriz durumundan çıkılması hedeflenmiştir. Nitekim Turgut Özal, bu kararların temel hedefinin yanmakta olan evin yangınının söndürülmesi olduğunu belirtir. Dolayısıyla 24 Ocak Kararlarının değerlendirilmesinde o günün şartlarının dikkate alınması daha mesafeli bir analiz yapılması açısından önemlidir.<sup>4</sup> Turgut Özal'a göre enflasyonun düşürülmesi ve yoklukların ortadan kaldırılması kararların alındığı süreçte öne çıkan acil öncelikli hedefleri oluşturmaktaydı (Hürriyet, 1981: 6). Ancak acil sorunların giderilmesinin ötesinde 24 Ocak Kararları, devletin ağırlıkta olduğu bir ekonomi modelinden piyasa ve özel sektörün ağırlık kazandığı/ belirleyici hale geldiği ekonomi modeline geçişi sağlamayı amaçlıyordu.

4 Bu noktada 24 Ocak Kararları sonrasında gerek 12 Eylül Darbesi, gerekse 6 Kasım 1983 sonrasında Özal hükümetlerince izlenen ve 24 Ocak Kararlarının devamı olarak nitelendirilen uygulamalarda bütün yükün çalışan ve ortadireğe yüklenmesi, yüksek zam ve düşük ücret politikasının bir ekonomi politikası olarak benimsenmesine yönelik eleştirilerde haklılık payının olduğunu söylemek gerekir. Özal, sonraki süreçte her türlü sosyal politika tedbirini hiçe sayarak, gelişmenin bütün yükünü alt ve orta gelir grubuna yükleyecektir. Fakat 24 Ocak Kararlarıyla uygulamaya sokulan politikaların mevcut durum göz önüne alındığında birçok yönden alınması zorunlu kararlar olduğu da söylenebilir. Nitekim kararların alınmasından kısa bir süre sonra, bu politikaların kısa dönemde hedeflediği amaçlara ulaştığı, yokluk, kuyruk, karaborsanın kalktığı, döviz girişinin sağlandığı söylenebilir. Bu noktada eleştirilmesi gereken asıl nokta 24 Ocak Kararlarından çok, sonraki süreçte izlenen ekonomi politikalarında sosyal maliyetin dengeli dağıtılmaması olmalıdır.

Alınan kararlar, ekonomi politikaları açısından Türkiye'de önemli bir kırılmaya işaret eder. Bu kararlarla piyasa ekonomisine geçiş yönünde radikal bir adım atılmış, büyük zamlar yapılmış, yaklaşık %70'lik bir devalüasyon gerçekleştirilmiştir. Siyaset, ekonomi ve iç güvenlik konusunda istikrarsızlığın yoğun yaşandığı bir dönemde, bir azınlık hükümetinin Cumhuriyet tarihinin en önemli ekonomik paketlerinden birisini yürürlüğe koyması, büyük siyasi riskleri de içermektedir. Paketin başarılı olması sıkı para politikasını gerektirdiği için geniş bir kitlenin tepkilerini çekecek, başarısız olunması halinde ise ekonomik istikrarsızlık artacağı için azınlık hükümetinin iktidarda kalması mümkün olmayacaktır. Bu çerçevede Süleyman Demirel'in Başbakan olarak bu kararların alınması ve izlenmesi sürecinde gösterdiği siyasal kararlılık ve üstlendiği riskler çok önemlidir.<sup>5</sup> Kamuoyunda, kararların açıklanmasından sonra oluşan eleştirileri ise Demirel göğüsleyecektir. Ayrıca Demirel, ekonomi planlaması ve uygulamaları konusunda Özal'a güçlü bir destek verecektir. O dönem değerlendirildiğinde, Özal'ın ekonomiden sorumlu müsteşar olmasına rağmen, ekonomi politikalarının yürütülmesinde bakanlardan daha belirleyiciliği olduğu söylenebilir.

## 12 Eylül 1980 Darbesi: Ekonomi Politikalarında Devamlılık

24 Ocak 1980'de alınan kararlar Türkiye'de ekonomi politikalarında önemli bir değişimi beraberinde getiriyor ve orta vadede uygulanacak politikaları belirliyordu. Nitekim 12 Eylül 1980 darbesinden sonra, ekonomi politikalarında devamlılığın sağlanması açısından kararlara teknokrat olarak imza atan Turgut Özal, ekonomiden sorumlu Başbakan Yardımcılığı'na getirildi. Bu nedenle 24 Ocak 1980, sadece belirli ekonomik kararların alındığı tarih olarak değil, Türk ekonomi politikasında değişimi başlatan ve sonraki yıllarda desteklenen politikalarla devam eden bir süreci içermektedir. 24 Ocak Kararları, daha sonraki süreçte serbest piyasanın yerleşmesine yönelik politikalarla tamamlanmaya çalışılacaktır.

24 Ocak Kararlarının alınmasından sonra özellikle yokluklar ve kuyruklar ortadan kalkmaya başlamış, Türkiye'nin dış borçları erteletilmiş ve dış piyasalardan yeni kredi kaynakları bulunabilir hale gelmiştir. Bu bağlamda ekonomik açıdan bir rahatlama sağlanmıştır. Siyasal gerilimler ve iç çatışmalar ise devam etmektedir. Artan siyasal kaos ve iç gerilimler/ çatışmalar gündeme getirilerek 12 Eylül 1980'de ordu iktidara el koymuştur. 12 Eylül Darbesi'nden sonra 24 Ocak politikalarının devam ettirilmesi benimsenmiş ve darbe sonrası kurulan hükümette 24 Ocak Kararlarının teknik mimarı olan Turgut Özal ekonomiden sorumlu başbakan yardımcısı olarak görev almıştır. 12 Eylül Darbesi'nden sonra seçimlerin yapıldığı 6 Kasım 1983 tarihine kadar 24 Ocak Kararları geniş ölçüde uygulanmıştır.

24 Ocak Kararlarıyla temeli atılan yeni ekonomi politikalarının sonuçlarının alınmasında 12 Eylül askeri yönetiminin önemli rolü vardır. Askeri rejim sırasında Meclis kapatılmış durumdadır. Medya kapatılma tehlikesi altında belirli haberleri aksettirememenin yanında, kapatılma korkusuyla kendi kendine de oto sansür uygulamaktadır. İşçilerin hakları kısıtlanmış, grev ve lokavtlar yasaklanmıştır. Ücretlerde önemli kısıtlamalara gidilmiştir. Toplu pazarlık sistemi askıya alınmıştır. Bu süreçte sendika faaliyetleri durdurulduğu için işçi kesimi sıkıntılar karşısında sesini de duyuramamıştır.<sup>6</sup> Bütün bunların yanında sıkıyönetim ortamında her türlü muhalefetin önü kesilmiş, bir korku ortamı yaratılmıştır.

5 Kararların alındığı Bakanlar Kurulu toplantısı gece yarısına kadar sürmüş ve toplantıda önemli tartışmalar yaşanmıştır. Henüz alınma aşamasında ciddi tartışmaları beraberinde getiren kararlar, sonraki 10 yıl boyunca, Türkiye'de çok sayıda tartışmaya konu olacaktır. 24 Ocak Kararlarının hazırlanması, kararların alınma süreci ve sonrasında yaşanan genel gelişmeler konusunda bakınız; Çölaşan, Emin; 24 Ocak Bir Dönemin Perde Arkası, Milliyet Yayınları, 7. Baskı, 1984

6 Dönemin bir numaralı ismi olan Milli Güvenlik Konseyi Başkanı Kenan Evren'in açıklamalarında bu durum net olarak görülür. Kenan Evren: "Grev ve lokavt gibi memleketi sarsan olaylara bu dönemde asla müsaade etmeyiz... Biz de istiyoruz memur ve işçilerimize bir şeyler vermeyi... Ama görüyoruz ki, bütçe müsait değil... O zaman vergileri artırmak gerekecek... Bu da beraberinde sorunlar getirecek..." (Hürriyet, 1982: 13).

1 Temmuz 1980'de uygulamaya konulan serbest faiz uygulaması, zamanla Türkiye'de bir faiz yarışının yaşanmasına yol açtı. 1981 yılına gelindiğinde bazı bankerlerin mevduatlara %10-12 aylık faiz verdiği durumlar yaşandı. Bu oran yıllık %120-144 arasında bir getiriye işaret etmektedir ki, bu sistemin işlemesi için bu faizler verilerek toplanan paraların çok daha fazla kar getirecek yatırımlarda değerlendirilmesi gerekiyordu. Bu kadar yüksek kar oranlarının elde edilmesi ve bunun düzenli bir şekilde devam ettirilmesi o zamanın şartları açısından mümkün gözükmemektedir. Verilen yüksek faizler halk arasında kolay para kazanma düşüncesini tetiklemiş, o tarihte tam bir banker çılgınlığı olarak adlandırılabilir bir durum yaşanmasına neden olmuştur. O süreçte emekli ikramiyelerini, yüksek faizin cazibesine kapılarak evlerini arabalarını satıp paralarını bankerlere yatıran çok sayıda örnek yaşanmıştır. 22 Haziran 1982 tarihinde Banker Kastelli olarak bilinen Cevher Özden'in İsviçre'ye kaçması ve Türkiye'ye dönmemesi, banker skandalı olarak nitelendirilen olayların yaşanmasına neden olacaktır. Bankerler bu süreçte ardi ardına topladıkları paralarla ortadan kaybolacak, iflas edecek, çok sayıda insan bankerlik sisteminin mağduru haline gelecektir. Banker skandalından hemen sonra Maliye Bakanı Kaya Erdem ve Başbakan Yardımcısı Turgut Özal, 14 Temmuz 1982'de hükümetteki görevlerinden istifa edeceklerdir.

Darbe sonrasında ortaya çıkan, kuvvet komutanlarından oluşan Milli, Güvenlik Konseyi'nin temel belirleyici olduğu ortamın, 24 Ocak Kararları ile belirlenen ekonomi politikalarının uygulanmasında önemli kolaylıklar sağladığı söylenebilir. *"Özellikle 1981 ve 1982 yıllarında üretimin ve milli gelirin artmasında; kamu harcamalarının ve bütçenin disipline alınmasında; parasal büyüklüklerin ve ücretlerin denetim altında tutulmasında ve bütün bunların sonucu olarak enflasyonun hızla aşağı çekilmesinde; iç pazar daralırken ihracatın patlama yapmasında 12 Eylülün sağladığı ortamın ve koşulların payı büyüktü"* (Ulagay, 1987: 64-65). Özellikle liberal piyasanın ihtiyaç duyduğu geniş çaplı ve köklü etkiler yaratan hukuki düzenlemelerin, çok sesli parlamento yapısıyla ve işçi sendikalarının muhalif eylemleriyle gerçekleştirilmesi mümkün olmayabilirdi. Bu nedenle 12 Eylül Darbesi, meclis içi muhalefetin ve işçi sendikalarının etkisinin ortadan kalkmasına neden olmuştur. Dönemin yöneticileri de bu kolaylaştırıcı etkinin farkındadır (Birand – Yalçın, 2004: 111; Hayat Dergisi, 1983: 5).

## Özal Dönemi Ekonomi Politikaları<sup>7</sup>: Değişimler ve Sorunlar

Özal dönemi izlenen ekonomi politikalarının temel hedefinin serbest piyasa ekonomisine geçmek olduğu söylenebilir. 1984 yılından itibaren bu hedefe ulaşmada önemli adımlar atıldı.

1970'li yılların en önemli ekonomik sorunlarından birisini, yaşanan döviz darboğazı oluşturmaktadır. Dış rekabete kapalı, yüksek gümrük duvarlarıyla korunan, kalitesiz üretim yapan, ithal ikameci sanayi modelinde önemli değişimler yapılması gerekmektedir. Yerli sanayinin kalite ve fiyat açısından dış rekabet şansını olmadığı için, bu sanayi modeli ülkeye döviz getiremiyordu. Dış ticaret dengesi önemli açıklar vermektedir. Bu bağlamda ülkeye döviz kazandıracak, ihracata dayalı yeni bir sanayi modeline ihtiyaç duyulmaktaydı. İhracata yönelik girişimleri teşvik etmek önem kazanıyordu. 6 Kasım 1983 seçimlerinden sonra Turgut Özal Başbakanlığında iktidara gelen hükümet, ihracata vergi iadesi uygulamasını yürürlüğe koyarak, yeni bir ihracat

7 24 Ocak 1980 Kararlarının alınması sürecinde, bu kararların hazırlanmasında ve uygulanmasında teknokrat olarak Turgut Özal'ın önemli etkisi vardır. Benzer etki 12 Eylül 1980 tarihinden sonra kurulan hükümette ekonomiden sorumlu başbakan yardımcılığı için de söylenebilir. Özal istifa ettiği 14 Temmuz 1982 tarihine kadar ekonomide oldukça etkili bir konumdadır ama tek yetkili olduğu söylenemez. 12 Eylül Darbesine kadar olan süreçte uygulanan politikaların siyasi sorumluluğu Süleyman Demirel'dedir. 12 Eylül sonrasında ise kararların denetleyicisi olarak MGK etkili durumdadır. Özal, bu dönemlerde etkili olsa da, istediği birçok kararı ve uygulamayı gerçekleştirmedi sorunlar yaşayacaktır. Nitekim 12 Eylül sonrası kurulan hükümetten iki kez istifa aşamasına gelecektir. 6 Kasım 1983 seçimlerinden sonra ise ANAP tek başına iktidar olmuş ve Özal istediği politikaları uygulamada etkin konuma gelmiştir. Dolayısıyla 6 Kasım 1983 tarihinden Cumhurbaşkanı olduğu Ekim 1989'a kadar ki ekonomi politikalarının bütün sorumluluğu Turgut Özal'a ve başında bulunduğu ANAP iktidarına aittir. Bu nedenle bu dönem Özal dönemi olarak adlandırılmıştır.

hamlesi başlatmayı hedefledi. Bu uygulamanın ihracat gelirlerini artırarak, ülkeye döviz kazandırma işlevi açısından başarılı olduğu da söylenebilir. İhracat teşviklerinden yararlanma düşüncesinin de etkisiyle, yerli sanayicinin yurtdışında pazar arayışları arttı. İhracat gelirleri yükseldi. İhracat yapılan ürünler içinde sanayi ürünlerinin payı %80'lere yaklaştı. Uygulamanın ekonomik açıdan başarılı olmasına rağmen, kültür ve moral değerleri açısından önemli aşınmalar yarattığı söylenebilir. İhracat teşvikleri, iş etiği normlarının aşınmasını da beraberinde getirerek, hayali ihracat olaylarının da artmasına neden oldu.

**Tablo 2 : 1980 – 1990 Yıllara Göre İthalat - İhracat Oranları (Bin ABD \$)**

Yıllar	İhracat	İthalat	Dış Ticaret Dengesi	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı	Toplam İhracatta Sanayi Ürünlerinin Payı (%)
1980	2 910 122	7 909 364	-4 999 242	36,8	36,0
1981	4 702 934	8 933 374	-4 230 439	52,6	47,9
1982	5 745 973	8 842 665	-3 096 692	65,0	59,7
1983	5 727 834	9 235 002	-3 507 168	62,0	63,9
1984	7 133 604	10 757 032	-3 623 429	66,3	72,1
1985	7 958 010	11 343 376	-3 385 367	70,2	75,3
1986	7 456 726	11 104 771	-3 648 046	67,1	71,4
1987	10 190 049	14 157 807	-3 967 757	72,0	79,1
1988	11 662 024	14 335 398	-2 673 374	81,4	76,7
1989	11 624 692	15 792 143	-4 167 451	73,6	78,2
1990	12 959 288	22 302 126	-9 342 838	58,1	79,0

Kaynak: TÜİK İstatistikleri; Uras (1993:95)

İhracat ve ithalat oranlarına bakıldığında yaşanan bu değişim net olarak görülür. 1979 yılında 2261 milyon \$ olan ihracat 1990 yılında 12959 milyon \$'a yükselir. İthalat ise 1979 yılında 5069 milyon \$ iken 1990 yılında 22302 milyon \$'a yükselir. Dış ticaretteki yapısal dönüşümü anlamada iki istatistik özellikle önem kazanmaktadır. 1980'li yıllarda tarıma dayalı ihracat yapısının değiştirilmesine yönelik önemli atılımlar gerçekleştirilmiş, teşvikler uygulanmıştır. Türkiye'nin tarım malları değil sanayi malları ihraç eden bir ülke haline gelmesi hedeflenmiştir. 1980 yılında sanayi ürünlerinin ihracatının toplam ihracat içindeki yeri %36 iken, bu oranlar 1988 yılında %76,7, 1989 yılında %78,2, 1990 yılında ise %79 şeklinde gerçekleşmiştir. İhracatın ithalatı karşılama oranı 1980 yılında %36,8 iken bu oranlar 1988 yılında %81,4, 1989 yılında %73,6, 1990 yılında ise %58,1 şeklinde gerçekleşmiştir. 1980'li yılların başında sanayi malları ihracatına dayalı dış ticaret politikasında önemli gelişmeler sağlanmıştır.

İhracata teşvik uygulamaları, ürün kalitesi ve fiyat oranıyla yurtdışındaki şirketlerle rekabet edemeyecek şirketlere fiyatlarını düşük tutup, aradaki farkın bir bölümünün teşvikle kapatılmasını içermektedir. İhracatı hedefleyen işadamlarına bu kapsamda önemli bir destek sağlanacaktı. Bu tür teşviklerin devlet eliyle dağıtılmasında kayırmacı uygulamaların sorun olduğu bir gerçektir. Bu dönemde özellikle "hayali ihracat" olarak tanımlanan, teşviklerin kötüye kullanılması olaylarıyla karşılaşıldı. Bu durumun yaygınlığı, piyasa toplumu etkinliğini merkeze alan dönemin politik söylemini önemli ölçüde zayıflatmıştır.<sup>8</sup> Özal, ihracata yönelik ürünlerin dış piyasalarda rekabet edecek kaliteye gelene kadar vergi iade-

8 Ahmet Kurtcebe Alptemoçin dönemin farklı bir hayali ihracat türünü de şu şekilde ifade edecektir: "Örneğin bir firma ayakkabı satıyorum demiş ama ayakkabı yerine kutulara terlik koymuştu. 35 dolara ayakkabı sattığını beyan etmiş ama kutulardan 3,5 dolar kıymetinde naylon terlikler çıkmıştı. 35 dolarlık ayakkabı ile 100 milyon dolarlık ihracat gerçekleşirken ve buna göre teşvik verilirken, gerçek ihracat, yapılan ihracatın onda biri düzeyindeydi. Bu bir hayali ihracat türüydü." (Alptemoçin: 129).

leri ile teşvik edildiğini ve bazı ürünlere % 35-40'lara varan oranlarda yüksek oranlı vergi iadeleri sağlandığını ifade edecektir (Barlas, 2001: 81).

Özal döneminde özellikle sanayi ürünlerine dayalı bir ihracatın yaratılması hedeflenir. Özal, ihracat ve sanayiye yönelik bu hızlı değişimle ürün kalitesinin arttırılmasıyla ihracatın batı pazarlarına yönelmesini ve dış ticarete yönelik bankacılık sistemi alt yapısının gelişiminin sağlanmasını hedeflemiştir (Milliyet, 1991: 8). İhracata vergi iadesi uygulamasıyla, Türkiye'de ihracata yönelen, yabancı sermayeyle işbirliği arayışında bulunan bir işadami kitlesinin ortaya çıktığı söylenebilir. Yine bu bağlamda Türkiye'ye giren yabancı sermaye miktarında önemli artışlar sağlandı. 1980 yılında 35 milyon \$, 1981 yılında 141 milyon \$ olan yabancı sermaye girişi 1989 yılında 738 milyon \$, 1990 yılında 789 milyon \$ olarak gerçekleşti. 1980 – 1990 döneminde yabancı sermaye girişi 3 milyar \$ olarak gerçekleşti. On yılda faaliyet gösteren yabancı sermayeli şirket sayısı 100'den 1700'ün üzerine çıktı (Uras, 1993: 134-135).

Türkiye'de serbest piyasanın yerleşmesi açısından çok önemli bir adım olan İstanbul Menkul Kıymetler Borsası (İMKB), 26 Aralık 1985'te kurulup, 3 Ocak 1986 tarihinde faaliyete başlar. 1980'li yıllarda, serbest piyasa uygulamasının bir uzantısı olarak ihracat ve ithalatta liberalizasyona gidilir. Özellikle ithalat konusunda köklü değişimler ortaya konulur. 1980'li yıllarda ithalat kalemleri kademeli olarak, birkaç ürün dışında serbestleştirilir. 1970'li yıllarda birçok tüketim malında çok yaygın olan kaçakçılık ve çifte fiyat uygulaması zamanla ortadan kalkar. Yurt dışından ithal edilen mallara gümrük vergisi konularak, fonlar oluşturulur ve fonlarda oluşturulan gelirler değişik alanlarda kullanılır. 1980'li yılların sonuna gelindiğinde yurtdışında üretilen hemen her ürünü/ malı Türkiye'de de bulmak mümkün hale gelmiştir.

Özal, iktidarının ilk üç ayında ithalat kısıtlamalarının kaldırılması konusunda önemli değişiklikler gerçekleştirdi. İthalatta serbestleşmeye gidilmesi, az sayıda ürün dışında ithalat yasaklarının kaldırılmasının önemli toplumsal etkileri oldu. 1984 yılından itibaren özellikle gazete ve dergilerde ithal ürünleri tanıtımına ve pazarlamasına yönelik ilanlar geniş yer buldu. Türkiye'de yabancı ürün satan çok sayıda mağaza açıldı. Yurt dışındaki ürünleri Türkiye'de bulmak kolaylaştı. Bu durum Türkiye'de tüketim patlamasına da neden oldu. Artan tüketim arzusu finans piyasalarında da karşılık buldu. Özellikle kredi kartı kullanımı yaygınlaştı. Kanaatkârlığın önemli bir değer olduğu Türkiye'de değerler konusunda önemli toplumsal dönüşümler gerçekleşti. Para kazanma, tüketme, bireycilik önemli bir değer haline gelmeye başladı. Bu durumun ortaya çıkmasında özellikle 1980'li yılların ikinci yarısında giderek artan gazete ve dergilerin, 1980'li yılların sonunda da kurulan özel televizyonların da önemli etkisi oldu. Yazılı ve görsel medyanın temel gelir kaynağını oluşturan reklamlar, sürekli bir tüketim arzusunu tetiklemekteydi.

1980'li yıllarda Türkiye'de tüketimin genişlemesi ve tüketim toplumu olma yönünde önemli gelişmeler yaşanmıştır. 1980 yılına kadar seçkin bir sınıfın ayrıcalık simgesi olan kredi kartları artık sıradan insanın da kolaylıkla erişebildiği statü simgesine dönüşmüş, zenginlik/ zengin olma özlemi reklamlarla ve basınla teşvik edilmiş, dergilerde Türkiye'nin en zenginleri/ en zengin aileleri listeleri yayınlanmaya başlanmış, lüks tüketim/ marka vurgusu öne çıkmış, Amerikan/ batılı hayat tarzının en önemli örneklerinden olan firmalar/ mazağalar açılmış ve yaygınlaşmış, batılı değerleri öne çıkararak genç işadami kitlesi önemli rol modeli olarak öne çıkarılmıştır (Bali, 2018: 27-53). İthalat serbestliği, Avrupa'da bulunan her türlü ürünün Türkiye'de bulunmasını mümkün hale getirmiş, kanaatkâr bir toplumun bireyleri için tüketim arzusu 1980'li yıllarda öne çıkan bir değer haline gelmiştir.

Piyasa ekonomisinin yerleşmesi bağlamında döviz kurları politikasında ve kambiyo rejiminde önemli değişiklikler gerçekleştirilmiştir. Kambiyo mevzuatında önemli düzenlemeler yapılarak sadeleştirilmiş ve mevzuat 15 sayfaya indirilmiştir. Yurt dışına çıkış kısıtlamaları kaldırılarak, yurt dışına çıkışlar serbest bırakılmış, yurt dışına çıkışta bulundurulacak para miktarları arttırılmıştır. Yurt içinde döviz hesabı açtırmak ve faizini almak serbestleştirilmiş, yurtdışından Türkiye'ye istenilen miktarda döviz getirebilme



imkânı tanınmıştır (Cumhuriyet, 1983:1). Uzun süredir yürürlükte olan ve aşırı kısıtlayıcı etkisi bulunan Türk Parasının Kıymetini Koruma düzeninin değiştirilmesi, Türk parasının dış değerinin kanun gücü ile değil ekonomik güçle korunmasını öne çıkarmış ve bu durum ekonomik devrim olarak değerlendirilmiştir (Kılıçbay, 1992: 181).

Özal iktidarının önemli uygulamalarından birisini de, özelleştirme ve devlete ait olan bazı tesislerin gelirlerinin satılması oluşturmuştur.<sup>9</sup> KİT'lerin özelleştirilerek, özel sektör ve yabancı sermayeye satışı, Özal döneminin önemli söylemlerinden birisini oluşturdu. 1986 yılında Özelleştirme İdaresi kuruldu. Özelleştirme uygulamaları, yapılış şekli açısından dönemin değişik kesimlerinden büyük tepkiler aldı. Özelleştirme uygulamaları sıklıkla yargıya taşındı. Sonuçta Özal'ın önemli projelerinden birisi olan özelleştirme uygulamaları, son derece sınırlı olarak gerçekleştirildi ve ulaşılması düşünülen hedefin çok altında kaldı. "1986'da özelleştirme çalışmaları başlatılmış fakat 1986-1989 döneminde özelleştirmede kayda değer bir gelişme olmamıştır. Bu dönemde, 131.2 milyon doları 1989 yılında olmak üzere, sadece 159.8 milyon dolar tutarında özelleştirme yapılabilmektedir" (Şahin, 2016: 192).

Özelleştirmeler dışında, kamu yönetiminin ağır bir bürokratik kültür tarafından yönetildiği düşünülüyordu. Bu nedenle Özal hükümeti, bürokratik işlemlerde sadeleştirmeyi bir hedef olarak benimsemiştir. Özal döneminde fon uygulaması etkili olarak kullanıldı. Kurulan fonlar aracılığıyla birçok alanda yatırımları gerçekleştirecek yeni kaynaklar yaratıldı. Fonlar, Özal döneminin en tartışılan konularından birisini oluşturdu. Özal iktidarları boyunca, bütçenin dışında, kullanım kolaylığı ve hızlı karar alma avantajı sağlaması nedeniyle çok sayıda fon oluşturuldu. Bu fonlar aracılığıyla, önemli atılımlar da gerçekleştirildi. Özal, döneminde oluşturulan fonların sayısı 100'ü aşmıştı. Fonlar, Özal iktidarına, icraatlarını hızlı bir şekilde gerçekleştirme fırsatı tanımaktaydı. Olumlu yönlerinin yanında fonlara yönelik önemli eleştiriler de getirildi. Fonlara yöneltilen en önemli eleştirilerden birisini, birçok fonun denetim ve kontrol altında olmaması, fonların nasıl denetleneceğine yönelik ciddi bir düzenlemenin getirilmemesi oluşturdu. Daha kuruluşunda fonların bürokratik işlemlerin dışında tutularak, iktidara hızlı kaynak kullanımını sağlaması amaçlanmaktaydı. Birçok fonun, Sayıştay ve Başbakanlık Yüksek Denetleme Kurulu'nun kontrolü dışında olması nedeniyle harcamalarının denetlenmesi mümkün olmadı.<sup>10</sup>

Fon uygulaması, Özal iktidarının hızlı karar almak amacıyla devleti şirket gibi yönetme mantığının bir uzantısını oluşturdu. "Hesap vermeden istediğim gibi yönetim" zihniyeti fon kullanımında egemendi. Denetim eksikliği ve kullanım konusundaki şeffaflıktan uzaklığa rağmen fon uygulamasıyla çok sayıda olumlu uygulamanın gerçekleştirildiği ve birçok alana kaynak aktarıldığı da söylenebilir. Fon uygulaması dönemin iktidar zihniyetini yansıtmaması açısından önemlidir. Özal iktidarının devlet yönetim üslubundaki icraatı öne çıkartarak, kuralları ve denetimi dikkate almayan yaklaşımına fon uygulaması önemli bir örnektir. Bu yönüyle, bu uygulamanın kısa dönemli faydalarına rağmen yönetim üslubu açısından orta ve uzun dönemde Türkiye'ye olumsuz etkileri olmuştur. Devlet yönetiminin orta

9 6 Kasım 1983 seçimleri öncesinde, TRT'de yapılan ve seçime katılacak siyasi parti liderlerinin katıldığı açık oturuma Anavatan Partisi Genel Başkanı Turgut Özal ve Halkçı Parti Genel Başkanı Necdet Calp arasında Boğaz Köprüsünün gelirinin satılmasına yönelik olarak yaşanan tartışma damgasını vurmuştur. Özal, iktidara gelirse Boğaz Köprüsü'nün gelirlerini satacağını belirtirken, Calp ısrarla sattırmayacağını vurgulamıştır. Özal, seçim öncesi vaadini gerçekleştirecek ve iktidar olduktan bir süre sonra köprü ve baraj gelirlerini halka açacaktır. Turgut Özal: "Baraj köprü satıp, hisse senetlerini satıp yenilerini yapacağız. Başka çaresi var mı? Yani baraj köprü orada duracak. Adam da sattırmam diyecek. Sen istediğin kadar bağır. Biz onların hisselerini de satarız. Çünkü vatandaşımız iş bekliyor" (Cumhuriyet, 1984: 6). Özal'ın bu uygulaması, muhalefetten büyük tepki toplayacak ve eleştiri alacaktır. Dönemin muhalefet partilerinden olan MDP Lideri Turgut Sunalp, köprü ve baraj gelirlerinin satılmasını "kapitülasyonlar yeniden çıkarılıyor" (Milliyet, 1984: 7) sözleriyle eleştirecektir.

10 Bütçe dışı fonların denetimi kullanma emri veren fon yöneticileri ve ödemeyi yapan kamu kurumlarının (Merkez Bankası, Ziraat Bankası vb.) denetimindeydi. İki durumda da yöneticiler, iktidarın belirlediği isimler olduğu için sağlıklı bir denetim olanağı bulunmamaktaydı.

ve uzun dönemde gayri şahsilik, şeffaflık ve hesap verebilirlik, bu anlamda da denetim imkânlarına ulaşıldığından açık olması gerekirken, fon uygulaması mühendis mantığının iş bitiricilik ve icraatçılık yönünü öne çıkartırken, şeffaf bir devletin oluşması sürecine darbe vurdu. Hâlbuki Özal dönemi, zihniyet bağlamında ele alındığında yeni bir zihniyete geçiş dönemi iddiasını taşıyordu. Bu nokrada icraat yapma düşüncesinin yanında, hukukun, hesap verilebilirliğin, şeffaflığın yerleştirilmesi başarılabilseydi Türkiye açısından önemli bir zihniyet dönüşümü yaşanabilirdi. Oysa Özal dönemi, icraat – hukuk ikilisinde, çoğu zaman hukukun gözardı edildiği bir döneme karşılık geldi.

1980'li yıllarda izlenen ekonomi politikaları, özellikle işadamlarının dış dünya ile entegre olması, yabancı ortaklıklar edinmesi ve yurtdışı pazarlara açılmasını hızlandırdı. Bu yapının oluşmasında Özal'ın kişilik özelliklerinin ve yönetim üslubunun çok büyük rolü vardı. Özal, yaptığı yurt dışı seyahatlerinde heyetinin büyük bölümünü işadamlarından oluşturdu. Özal'ın ülkelerarasındaki iyi ilişkilerin ancak ekonomik işbirliğinin artmasıyla sağlanabileceğine yönelik inancı, devlet üslubuna uymamasına rağmen hem Başbakan, hem de Cumhurbaşkanı iken işadamlarının yurtdışı ilişkilerini geliştirmesi bağlamında zaman zaman bizzat devreye girmesine ve işlerini halletmelerine yardımcı olmasına neden oldu.<sup>11</sup>

1980'li yıllarda özellikle Özal iktidarı döneminde dış dünya ile etkileşimde önemli bir unsur olan turizm sektörüne özel bir önem verilecek ve turizm yatırımları teşvik edilecektir. Bu durumun sonucunda 1977 yılında 327 milyon dolar olan toplam turizm geliri, 1990 yılında gelindiğinde 10 kat artarak 3,3 milyar dolara yükselecektir (Kazdağlı, 2016: 390).

Özal'lı yıllarda sağlıklı bir ekonomik gelişmenin tetikleyicisi olan altyapı yatırımlarında önemli gelişmeler kaydedildi. Karayolu, barajlar, telekomünikasyon ve iletişim altyapısı, elektrik santralleri, havayolları konusunda büyük ilerleme sağlandı.

### 1980'li Yılların Sonunda Ekonomide Karşılaşılan Sorunlar

1980'li yıllarda Türkiye'de özellikle ekonomik alanda önemli değişimler yaşandı. İçeride kapalı yapı kırılarak, her alanda dünya sistemiyle etkileşim içerisinde bir Türkiye yaratılmaya çalışıldı. Yaşanan bu değişim sürecinde önemli sorunlarla da karşılaşıldı. Değişimin maliyeti bazı alanlarda ağır oldu. Bu bağlamda Özal dönemine getirilecek en büyük eleştirilerden birisini, yaşanan dönüşüm sürecinde sosyal boyutun ihmal edilmiş olması oluşturur. 1980'li yıllarda Türkiye'de sosyal devlet, sosyal haklar vb. konularda büyük aşınmalar ortaya çıkmıştır.

1980'li yıllar boyunca gelir dağılımındaki adaletsizlik devam etti. Özal'ın teknokratlığından itibaren dile getirdiği en önemli hususlardan birisi olmasına rağmen bu konuda ilerleme/ gelişme sağlanamadı. 1980'li yıllar, özellikle ortadirek olarak adlandırılan grupların ve alt gelir gruplarının durumunun ekonomik olarak kötüye gittiği yıllara karşılık gelir. İşçi, memur, emekli, köylü vb. kesimler 1980'li yılların olumsuz etkilediği gruplardır. Bu durumun ortaya çıkmasında 1980'li yıllar boyunca devam eden yüksek enflasyon oranlarının önemli etkisi oldu. Orta direk olarak adlandırılan grubun gelirleri, enflasyon oranında artmıyordu. Yaşanan süreç, 1980'li yıllar boyunca orta gelir grubunun reel gelirlerinde önemli kayıplar yaşanmasını beraberinde getirdi.

Özal döneminde ihracat artışı, ekonomik kalkınma, bütçe denkliliğini sağlama vb. hedefler düşük ücret politikasıyla gerçekleştirilmek istendi.<sup>12</sup> İşçi ve memura enflasyonun altında ücret artışları yapıldı.

11 Şerif Egeli bu gezilerde Özal'ın işadamlarına olan ilgisi için "tek tek herkesle konuşurdu ve çoğunun da hangi iş için gittiğini bilirdi Turgut Bey. O kadar takip ederdi" (Birand – Yalçın, 2004: 252) diyecektir.

12 12 Eylül Darbesi'nden sonraki süreçte sendikalar ve sendikal örgütlenme yasaklandığı için bu dönemde düşük ücret politikası, ülke ekonomisinin rekabet edebilirliğini arttırmada temel politika olarak, ciddi bir dirençle karşılaşılmadan uygulandı. 6 Kasım 1983 tarihinden sonra ANAP iktidarı sürecinde de düşük ücret politikası, temel ekonomi politikası olarak benimsendi. Ülkede yıllık enflasyonun yüksek olması ve ücret artışlarının enflasyonun altında kalması sonucunda alt ve orta gelir gruplarının gelir durumlarında 1980'li yıllar boyunca ciddi aşınmalar yaşandı.

Bu özellikle işçi ve memur kesiminin ekonomik durumunun Özal iktidarında giderek bozulmasına neden oldu. Bir anlamda Türkiye'de ekonomik kalkınma, büyük bir sosyal bedel ödetilerek sağlanmaya çalışıldı. Kemer sıkma politikaları 1980'li yıllarda Özal ekonomisinin en önemli politikalarından biri haline geldi. Bu politikaların dönemin iktidarına önemli siyasal maliyetleri de oldu.<sup>13</sup>

**Tablo 3: 1978/1979 – 1988 Yıllarına Göre Sanayide Ücretlerin Değişim Oranları**

Sanayide Reel Ücretler	1978/79 Ortalaması	1988
Toptan Fiyatlara Göre	100	70.9
Tüketici Fiyatlarına Göre	100	67.5
Sanayide Ücret Payı (%)	37,2	15.4

Kaynak: Boratav (2016: 165)

Toptan eşya fiyatlarına göre yaşanan %29'luk düşüş işgücünün reel maliyetinin, tüketici fiyatlarına göre yaşanan %32'lik gerileme ise ücret gelirlerinin reel alım gücünün birer göstergesi olarak değerlendirilebilir. Bu gerileme sanayi üretiminde %66, emek verimliliğinde ise %50'ye varan artışların yaşandığı bir dönemde gerçekleşmiştir (Boratav: 2016: 166). Reel ücretlerdeki düşüş yanında 1977 yılından 1987 yılına kadar tarım/ tarım – dışı sektörler arasındaki fiyat oranının %40'dan fazla gerilediğini vurgulayan Pamuk, Birinci ve İkinci Dünya Savaşı yılları dışında Türkiye'de büyük yığınların gelirlerinde bu boyutlarda bir aşınma yaşanmadığını ifade eder (Pamuk, 2017: 271 – 272). Sanayide üretimin ve verimliliğin arttığı bir dönemde işçi ücretlerinde yaşanan gerileme 1980'li yıllarda gelişmenin emek aleyhine gerçekleştiğini göstermesi açısından önemlidir.

Düşük ücret politikası yanında, Özal'ın izlediği vergi politikası da özellikle doğrudan ve dolaylı vergiler yoluyla düşük gelir grupları üzerindeki yükü arttırmıştır. Hâlbuki 24 Ocak kararlarının adil bir vergilendirme yoluyla desteklenmesi ve vergi gelirlerinin artırılması gerekmektedir. Özal'ın teknokratlığından itibaren sürekli vurguladığı gelire bağlı olarak nisbi vergilendirme, düşük oranda ama yaygınlaştırılmış vergi hedefi, iktidarı süresince gerçekleştirilememiştir.

Özal iktidarının en büyük başarısızlıklarından birisini, enflasyonu düşürememesi oluşturdu. İktidarının ilk günlerinden itibaren enflasyonu indirme sözü veren Özal, bu konuda başarılı olamadı. 1980'li yıllar boyunca yüksek enflasyon, Türkiye açısından önemli bir ekonomik sorunu oluşturur. Bu durum, özellikle alt ve orta gelir gruplarının reel gelirlerinin düzenli olarak aşınmasını da beraberinde getirecektir. Bu noktada özellikle Demirel faktörüne dikkat çekmek gerekiyor. 1986 yılına kadar enflasyonu kontrol altında tutmaya çalışan ve sıkı para politikası uygulayan Özal, özellikle 28 Eylül 1986 ara seçimlerinde Süleyman Demirel'in yasaklı olmasına rağmen DYP'nin %24 oyla 4 milletvekiliği alarak ikinci parti haline gelmesi sonrasında ekonomi politikasında değişikliğe gider. Politik kaygılar nedeniyle sıkı para politikası terk edilir, büyüme düşük enflasyona tercih edilir, kamu yatırımlarına ağırlık verilir, kaynak yaratmak için para basma politikasına gidilir. Bu politika değişikliği 1987 yılından itibaren enflasyonun daha da yükselmesine neden olacaktır. 1986 yılında bir önceki yıla göre %29 artış gösteren

13 26 Mart 1989 yerel seçimlerinde, o dönem iktidarda bulunan ANAP'ın %21,75 oy oranı ile 3. parti haline gelmesinin arkasında bu politikaların önemli etkisi bulunmaktadır. Nitekim Özal, Temmuz 1989'da yaptığı konuşmada bu konuya vurgu yapacaktır: "1980-88 döneminde, Türkiye, ihracatını geliştirmek için, ucuz işgücü ve düşük maliyet avantajını kullandı. Artık, bu dönemin de geride kaldığına inanıyorum. İhracatı artırmanın faturasını, işçilere yükledik. Bundan sonra Türkiye, ucuz ve bol mal değil, kaliteli mal ihracat etmek zorunda. Bunun için de, işçi ücretleri artacak. Toplu sözleşmelerle, gelişen Türkiye'nin şartlarına uygun olarak, çalışanların refahından daha fazla pay almalarını sağlamaya çalışıyoruz. Gelir dağılımında önemli bir değişikliğe gidiyoruz. Artık, bundan sonra, işverenler de, kurnazlıkla değil, bilgi ve beceriyle para kazanmalı" (Hürriyet, 1989: 4).

TEFE, 1987 yılında %32 artacak bu artış sonraki yıllarda önemli sıçramayla 1988 yılında %68, 1989 yılında %69, 1990 yılında %53 oranında olacaktır (Pakdemirli, 1991: 18).

1980'li yıllarda ekonomi politikalarında özellikle öz kaynaklarla yatırıma ağırlık verme yerine iç ve dış borçlanma yolu tercih edildi. Yüksek iç ve dış borç yükü ve faizleri, özellikle 1990'lı yıllarda Türkiye'de yaşanan ekonomik krizlerin de önemli nedenleri arasında sayılabilir. Dış borçlar, Özal döneminde giderek artar. 1980 yılında 15 milyar dolar olan dış borç 1989 yılında 55 milyar dolara yükselir.

Özal döneminde KİT'lerde yapısal bir değişim sağlanamamıştır. Özelleştirme oranları istenilen düzeyin çok altında kalmış, KİT'ler yaptıkları zamlarla açıklarını telafi etme yoluna gitmişlerdir. Bu çerçevede KİT'ler enflasyonun nedenlerinden birisi haline gelmiştir. Özal döneminde eleştirilebilecek noktalardan birisini de zamların sadece verimsiz KİT'lerin zararlarını karşılamak amacıyla değil, her alanda sık sık uygulanan bir ekonomi politikası haline gelmesi oluşturur. Bu çerçevede kar eden PTT gibi kurumlarda da zaman zaman %100'lere varan zamlar yapılır. Özellikle temel hammadde ve girdi ürünlerine yapılan zamlar bütün sektörlerde fiyatların yükselmesine sebep olmaktadır. Yüksek enflasyon oranları ve KİT ürünlerine yapılan zamların özellikle orta ve alt gelir grupları üzerinde ekonomik ve sosyal açıdan maliyeti ağır oldu.

1980'li yıllarda paranın bankacılık sistemine çekilmesi amacıyla oldukça farklı uygulamalar denendi. Bu uygulamalardan birisi, sırdaş hesap uygulamasıydı. Bu hesap tamamen gizlilik üzerine işlemekte, parayı yatıranın herhangi bir kaydı alınmadan, işlemler defter üzerinde sadece hesap numarasıyla gerçekleştirilmekteydi. Benzer bir uygulama da, isim bulunmayan mevduat sertifikası alınmasıdır. Bu yöntemleri kullananların, iş yaptıkları bankalarda herhangi bir kayıtları yoktur. Bu yöntemlerle kayıt altında olmayan paraların sisteme çekilmesi amaçlanmıştır. 1986 yılına gelindiğinde kimlik bilgileri olmadan gizlilik yöntemiyle sırdaş hesap, hamiline yazılı devlet tahvili, hazine bonusu, gelir ortaklığı senetleri, hamiline şirket tahvilleri vb. yöntemlerle insanlar yatırım yapabilmekteydi.

1980'li yıllar incelendiğinde, özellikle ekonomik alanda, iş ahlakı eksikliğinden kaynaklanan çok sayıda sorunla karşılaşılır. İhracatı teşvik için yürürlüğe konulan vergi iadesi uygulaması hayali ihracatın patlamasına neden olur. Buna benzer şekilde, birçok alanda değişimin sancuları derinden yaşanır. Sanayiye teşvik için getirilen birçok düzenlemenin, iş ahlakı eksikliğinden dolayı kötüye kullanımlarına rastlanır.<sup>14</sup>

ANAP iktidarı döneminde yolsuzluk, rüşvet iddiaları büyük boyutlara ulaşır. ANAP'a yakın işadamlarının kısa zamanda zenginleşmelerine yönelik çok sayıda örneğe rastlanır. Özellikle devlet bankalarının, partiye yakın isimlere büyük miktarlarda usulsüz kredi aktardıkları söylentileri kamuoyuna fazlasıyla yansır. İhale komisyonlarına hızlı karar almak için verilerin yetkilerin kötüye kullanıldığı çok sayıda örneğe şahit olunur. İktidara yakın olmak kredi almak ve zenginleşmenin yollarından birisi haline gelir.

Özal iktidarı süresince devlet üslubunda önemli aşınmalar meydana gelir. Devleti şirket gibi yönetme düşüncesi hızlı karar alma, hızlı icraatlar gerçekleştirme anlamında etkili olsa da, hukuki boyutun göz ardı edilmesine yol açacaktır.

24 Ocak Kararları ile başlayan ve 1980'li yıllarda izlenen ekonomi politikalarına getirilen önemli eleştirilerden birisi de, bu politikaların topyekûn ve çok hızlı yapılmış olmasına yöneliktir. Kontrolsüz bir piyasa ekonomisinin bedeli, özellikle sosyal politikanın zayıflamasına ve ortadirek olarak tanımlanan kesimlerin ezilmesine yol açmıştır.

1980'li yıllarda ekonomik alanı da derinden etkileyen bazı önemli gelişmeler yaşandı:

14 Hüsnü Doğan: "Tarım Bakanı iken Özal'ı ikna ederek hayvancılığı teşvik için yeme iadeler sağladım. Ama öyle istismarlar oldu ki sonra kendi elimizle kaldırmak zorunda kaldık" (Güzel, 2008:400).

- 1- 1980'li yıllarda sanayiye dayalı bir büyüme ve ihracat politikası izlenmesi hedeflenmiştir. Sanayi desteklenirken tarımsal üretim ihmal edilmiş, tarımdaki teşvik sistemi önce zayıflatılmış, sonra popülist tarzda teşvikler tekrar uygulanmaya çalışılmıştır. Ama bu süreçte tarım ve hayvancılık ile ilgili sektörler büyük yara almıştır.
- 2- 1980'li yıllarda özellikle büyük kentlere yönelik yüksek bir içgöç gerçekleşti. Plansız olarak gerçekleşen bu içgöç gecekondulaşmayı da yaygınlaştırdı. Siyasal popülizm ve ekonomik gerekçelerle gerçekleşen gecekondulaşmayı da yaygınlaştırdı. Çarpık kentleşmenin önemli bir etkisi ise kayıt dışı sektör ve istihdamın büyümesi oldu.
- 3- 1980 öncesi ağırlıklı olarak devlet eliyle desteklenen/ büyüyen küçük bir sermaye grubu söz konusuydu. Devlete yakın olan, güçlü sermaye gruplarının oluşturduğu bu grup ekonomide belirleyiciydi. Özellikle dönemin büyük sermaye sahiplerinin oluşturduğu TUSİAD, siyasal alanda da hükümetler üzerinde de çok güçlü bir baskı grubunu oluşturmaktaydı. 1970'li yılların ikinci yarısında TUSİAD'ın mevcut hükümeti düşürmeye yönelik medya ilanları vb. girişimleri de söz konusuydu. 1980'li yıllarda iktidara yakın olma yine zenginleşmenin temel kaynaklarından birisini oluştursa da izlenen liberal politikalarla öncekinden farklı yeni bir sermaye grubu oluşmaya başladı. Bu süreçte büyük bir bölümü orta ölçekli işletme sahiplerinden meydana gelen, ihracatı hedefleyen, Anadolu'nun farklı şehirlerinde güçlenen, Anadolu kaplanları olarak adlandırılan iş adamları ve sermaye grupları ortaya çıktı. TUSİAD'ın yanında farklı işadamı gruplarının örgütlendiği TÜGİAD 1986, MÜSİAD 1990 yılında kuruldu.
- 4- İşgücü ve ekonomideki ağırlığı bağlamında sanayi sektörünün payı artarken, tarım sektöründe azalma gerçekleşti. GSMH içerisinde sanayinin payı 1980 yılında %23,3'den 1990 yılında %28,3'e yükselmiş, Tarımın payı ise 1980 yılında %22,3'den 1990 yılında %17,7'ye düşmüştür.

## Sonuç

1980'li yıllar Türkiye'de ekonomi politikalarında köklü dönüşümlerin gerçekleştiği bir dönemdir. Ekonomi politikalarında Cumhuriyet döneminin en köklü kırılması yaşanmış, devletçi karma ekonomi politikalarından, piyasa ekonomisine geçişe yönelik önemli adımlar atılmıştır.

1980'li yıllarda piyasa ekonomisine geçiş yönünde çok sayıda değişiklik gerçekleşmiştir. Fiyat, faiz ve dövizin piyasa koşullarında belirlenmesi sağlanmıştır. İthalatta serbestleşmeye gidilmiş, az sayıda mal dışında ithalat serbestisi getirilmiştir. İmalat sanayine yönelik bir ihracat politikası hedeflenmiş, ihracata önemli teşvikler sağlanmıştır. Bürokrasinin azaltılması, yabancı sermayenin teşvik edilmesi konusunda kararlar alınmıştır. 1980'li yıllarda değerler konusunda önemli değişimler gerçekleşmeye başlamış bireycilik, konformizm ve tüketim, ekonomik gelişmelerle birlikte hâkim değerler haline gelmiştir.

1980'li yıllarda ekonomide köklü dönüşümler gerçekleşirken, bu değişim sürecinde sosyal politika tedbirlerinde aşınmalar yaşanmış, reel ücretlerde gerileme gerçekleşmiş, tarım sektörü zayıflamış, rüşvet/ hayali ihracat/ yolsuzluklar artmış, ahlaki değerler konusunda önemli aşınmalar gerçekleşmiştir.

## KAYNAKÇA

- Alptemoçin, Ahmet Kurtcebe; Özal'ın Yıllar Bir Rüyanın Ardından (söyleşi Semra Topçu), (Yazarın kendi basımı olduğu için kitapta yayınevi ve yayın tarihi yok M.Z.)
- Bali, Rifat N. (2018): Tarz-ı Hayattan Life Style'a, 12. Baskı, İletişim Yayınları
- Barlas, Mehmet (2001); Turgut Özal'ın Anıları, 4. Baskı, Birey Yayıncılık
- Birand, Mehmet Ali – Yalçın, Soner (2004); The Özal, 7. Baskı, Doğan Yayınevi
- Boratav, Korkut (2016): Türkiye İktisat Tarihi 1908 – 2009; 22. Baskı, İmge Kitabevi
- Cumhuriyet, 30 Aralık 1983
- Cumhuriyet, 26 Şubat 1984
- Cumhuriyet, 11 Aralık 1985
- Çölaşan, Emin (1984); 24 Ocak Bir Dönemin Perde Arkası, 7. Baskı, Milliyet Yayınları
- Gökçen Ahmet (2017): Cumhuriyetten Günümüze Türkiye'de İktisat Politikaları ve Ekonomik Gelişme, Dünden Bugüne Türkiye'nin Toplumsal Yapısı, Editör Memet Zencirkıran, 6. Baskı, Dora Yayınevi
- Güzel, Uğur (2008); Özalcılık, Emre Yayınları
- Hayat Dergisi (1983): Özal: Türkiye'de Politikacılık Nankör ve Tehlikeli bir Meslektir (Röportaj Seçkin Kır, Neyyire Özkan), 17 Ekim 1983, sayı 42
- Hürriyet, 19 Ekim 1981
- Hürriyet, 8 Haziran 1982
- Hürriyet, 4 Temmuz 1989
- Kazdağlı, Hasan (2016); Turgut Özal'ın İktisadi Reformları, Kim Bu Özal, Editörler İhsan Sezal - İhsan Dağ, 2. Baskı, Beta Basım Yayım
- Kepenek, Yakup (2016): Türkiye Ekonomisi, 29. Baskı, Remzi Kitabevi
- Kılıçbay, Ahmet (1992): Türk Ekonomisi, 4. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları
- Lüküslü, Demet (2015): Türkiye'de Gençlik Miti, 4. Baskı, İletişim Yayınları
- Milliyet, 4 Mart, 1984
- Milliyet, 13 Ekim 1991
- Pakdemirli, Ekrem (1991): Ekonomimizin 1923'den 1990'a Sayısal Görünümü, 2. Baskı, Milliyet Yayınları
- Pamuk, Şevket (2017): Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi, 7. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları
- Şahin, Hüseyin (2016): Türkiye Ekonomisi, 16. Baskı, Ezgi Kitabevi
- TÜİK – Türkiye İstatistik Kurumu (2018): TÜİK Dış Ticaret İstatistikleri
- Ulagay, Osman (1987); Özal Ekonomisinde Paramız Pul Olurken Kim Kazandı Kim Kaybetti, Bilgi Yayınevi
- Uras, T. Güngör (1993): Ekonomide Özal'lı Yıllar 1980-1990, Afa Yayınları